

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка
Державний архів Полтавської області
Полтавської обласної державної адміністрації
Архів управління Служби безпеки України в Полтавській області
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
Полтавська обласна наукова бібліотека імені Івана Котляревського

*Репресована культура України:
регіональний вимір*

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної Internet-конференції
9 квітня 2015 року

Полтава
2015

УДК 94(477):930.1(477)
ББК 63.3(4Укр)6
Р 41

Рекомендовано до друку науково-методичною радою ПолтНТУ
Протокол № 12 від 2 липня 2015 р.

Редакційна колегія:

Іваницька Ірина Олександрівна – декан гуманітарного факультету, кандидат хімічних наук, доцент, голова робочої групи

Передерій Ірина Григоріївна – професор кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, доктор історичних наук, доц., заступник голови робочої групи

Дорошенко Світлана Михайлівна – доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, к.філол.н., доц.

Ісаєнко Тетяна Костянтинівна – доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, к.пед.н., доц.

Лисенко Алла Василівна – доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, к.пед.н., доц.

Нарадько Андрій Валерійович – доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, к.і.н., доц.

Тєвікова Ольга Валентинівна – доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, к.і.н., доц.

На пошану фундатора кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Ю.Кондратюка, кандидата історичних наук, доцента Кочерги Н.К.

Тези в збірнику подані в авторській редакції

Р 41 Репресована культура України: регіональний вимір: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Internet-конференції 9 квітня 2015 року [Текст] / відп. ред. І. Г. Передерій / Полтавський нац. тех. ун-т ім. Ю.Кондратюка. – Полтава: ПолтНТУ, 2015. – 189 с.

До збірки включені тези доповідей науковців, аспірантів, студентів присвячені дослідженню проблеми репресованої культури України, яка є надзвичайно актуальною з погляду засвоєння уроків історії.

Для всіх, хто цікавиться історією української культури.

© Полтавський національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка, 2015

1937-1938 pp.// [Електронний ресурс]; режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/lows/show/431/2007.

2. Веденєєв Дмитро. Незаконні політичні репресії 1920 – 1980-их років в Україні та проблеми формування національної пам'яті//[Електронний]; режим доступу: Українська правда: Історична правда. – 26 грудня 2012.

3. Архів Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. Справа №850. Исторические справки о Полтавском институте инженеров сельскохозяйственного строительства (1930 – 1957 гг.).

4. Архів Управління СБУ в Полтавській області. С.4158. – Арк.64.

5. Чухин Иван. Карелия-37. Идеология и практика террора. – Петрозаводск, 1999, с.17.

6. Наливайко І.М. Білими нитками шито //[Електронний ресурс]; режим доступу: www.repres.poltava.ws/statti/nalyv/bilymy.htm.

«РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА: КРАЄЗНАВЧИЙ КОНТЕКСТ

Мізіна О.І., кандидат філологічних наук, доцент
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Могутній вплив на розвиток української науки, культури та духовності мало відродження незалежної Української держави на початку ХХ ст. Проголосивши українську мову державною, УНР та ЗУНР ужили ефективних заходів для розвитку всіх сфер української духовності й культури. Відродження Української державності в 1917 році зумовило розвиток національної культури, а з нею і мови.

Для українського мовознавства період 1917 – початок 30-их років характеризується активним дослідженням фонетики і граматики, історії й діалектології української мови, яскраво вираженим практичним спрямуванням мовознавчої науки. Невідкладного розв'язання потребували мовні проблеми: запровадження української мови як державної в діяльності органів влади та управління (широка українізація), розвиток освіти українською мовою (українізація освіти), впровадження української мови у сферу культури (видання періодики і книжок державною мовою, театрального й кіномистецтва тощо), впровадження мови (кодифікація правопису та нормативно-стилістичної сфери), створення національних терміносистем, розгортання мовознавчих досліджень.

Але суспільно-політичні умови змінювалися дуже швидко. 1920 року відбувся переділ українських земель: Наддніпрянщина увійшла до складу УСРР, Галичина і Волинь відійшли до Польщі, Буковина – до Румунії. Україна втратила свою самостійність не тільки в політичному житті, а й у культурному. Діяльність більшовицького уряду спрямовувалась на знищення національно-культурних здобутків українського народу часів УНР. Після створення СРСР у 1922 році та проведення XII з'їзду РКП(б) було взято курс на зміцнення довіри національних республік до центральної влади. З цією метою збільшено увагу до національних мов і культур. Почався етап так званої «українізації», який тривав до 1931 року.

Розпочата як поступка українському національному рухові, що зміцнів у добу визвольних змагань, українізація за короткий час досягла значних успіхів. З

26 травня до 6 червня 1927 року в Харкові проходила Всеукраїнська правописна конференція, яка відбувалася у тодішній столиці УРСР – місті Харкові – за участі представників українських земель, які тоді перебували у складі різних держав. На ній велися дискусії навколо правопису слів іншомовного походження та власних назв. Особливо гострі суперечки точилися щодо тих ділянок орфографії, які чи не найбільше відрізняли наддніпрянську та наддністрянську правописні традиції [1, с. 8]. Нарешті дійшли певного компромісу – частину правопису іншомовних слів переробили відповідно до західноукраїнської мови. Народний комісар освіти затвердив цей правопис 6 вересня 1928 року. Українська академія наук схвалила його 31 березня, а Наукове Товариство ім. Т. Шевченка – 29 травня 1929 року.

Водночас із упровадженням української мови в культурно-освітній галузі, розпочалася активна боротьба з «антирадянським» учительством, виявлялися й нещадно каралися «класово-ворожі елементи». Класовими ворогами проголошували тих українських учених, які не виявляли лояльності до радянської влади. Тому не дивно, що скоро проти нового правопису були інспіровані політичні протести. Його авторів звинувачували у відриві українського правопису від братньої російської мови, ігноруванні зближення мов народів СРСР.

Щоб придушити вільну думку, викликати страх, укріпити покору, сталінський режим розгорнув масові репресії. В сучасну публіцистику, наукову літературу ввійшов образ «розстріляного відродження». У 1930 р. був організований судовий процес над Спілкою визволення України (СВУ), яка нібито була створена для відділення України від СРСР. Головні обвинувачення були висунені проти віце-президента Всеукраїнської академії наук С. Єфремова. Перед судом постало 45 осіб, серед яких були академіки, професори, вчителі, священнослужителі, студенти. Були винесені суворі вироки, хоча насправді ніякої підпільної організації не існувало. Подальші арешти в середовищі діячів науки і культури та жорстокі розправи проводилися без відкритих процесів.

Багаторічна внутрішньопартійна боротьба у СРСР завершилася повною перемогою Й.Сталіна та його прихильників. Установилася тоталітарна диктатура. Розгорнувся масовий пошук «помилки» у працях лінгвістів попередніх років. З'являються публікації з критикою мовознавців. Самі назви статей у журналі «Мовознавство» засвідчують жорстокий терор на лінгвістичній ниві: «Добити ворога» (С. Василевський), «Проти буржуазного націоналізму й фальсифікації» (Г. Сабалдир), «Націоналістичні перекручення в питаннях українського словотвору» (П. Горецький) тощо.

«Українізацію» припинено в 1933 році. На зміну їй прийшла перевірена імперська практика мовно-культурної асиміляції, що її вже остаточно сформований на той час тоталітарний режим запровадив шляхом нечуваного терору, розгорнутого проти української нації, розпочавши погром української науки і культури. Національне називали буржуазним, працю українських мовознавців визнали шкідництвом. За вказівкою ЦК ВКП(б), Народний комісаріат освіти України оголосив правопис 1928 року націоналістичним, таким, що не відповідає ідеям братньої дружби між російським та українським народами, перешкоджає зближенню двох братніх культур. Без будь-якого обговорення його

негайно переробили в 1933 році так, як того бажало ЦК компартії, як було вигідно русифікаторам. Правопис 1933 року брутально відкинув усе те, що напрацювала Всеукраїнська правописна конференція впродовж 1927–1928 років.

Трагічно склалася доля багатьох учасників Харківської правописної конференції з обговорення проекту правопису у травні – червні 1927 року. З 55 учасників 42 були репресовані або померли у 1930-і роки. З відомих мовознавців залишилися працювати в цій галузі дев'ятеро. З них троє врятувалися, бо були вихідцями з Західної України, один переচেкав репресії на педагогічній роботі в російських вишах, одному вдалося емігрувати під час війни.

Серед лінгвістів, що постраждали від політичних репресій комуністичного режиму, було немало уродженців та мешканців Полтавського краю. У правописній конференції з обговорення проекту правопису у травні – червні 1927 року взяло участь 7 полтавців. Серед них:

1. **Остап Вишня (Губенко Павло Михайлович)** – український письменник, новеліст, класик сатиричної прози ХХ ст. Народився 1 (13) листопада 1889 на хуторі Чечва, неподалік містечка Грунь на Полтавщині. Репресований у 1933 році. 10 років провів у таборах за обвинуваченням в участі у міфічній Українській військовій організації. Звільнений 1943 року. Помер у 66 років 28 вересня 1956 року у місті Києві.

2. **Касьяненко Євген Васильович** – журналіст, перекладач з німецької, заарештований у Харкові в 1937 році. Про нього немає жодних додаткових відомостей, окрім фахової належності й того, що на правописній конференції 1927 року представляв Полтавщину.

3. **Ліщина-Мартиненко Іван Іванович** – архівіст, викладач та громадський діяч. Народився у 1883 році у селищі Білики Кобеляцького району Полтавської області. Проживав у Полтаві. Був організатором полтавського архіву, інструктором просвітницької спілки «Українська культура». 10 вересня 1929 року заарештований, засуджений на 10 років таборів, відбував покарання на Біломорканалі. Місце і час смерті – невідомі.

4. **Тимченко Євген Костянтинович** – мовознавець, професор. Народився 27 жовтня 1866 року в Полтаві. 1910 року закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1910). Викладав російську мову в середніх навчальних закладах і на Вищих жіночих курсах, магістр російської мови та словесності. Працював у редакції часопису «Киевская старина». У 1914–1915 роках, після захисту дисертації, викладав у Варшавському університеті. 1916 року евакуювався до Ростова, де організував товариство «Просвіта». 1918 року був делегований до Центральної Ради як представник «Просвіти». Брав участь у заснуванні Української академії наук. У 1918–1932 роках обіймав посаду професора Київського університету. В 1919–1930 роках працював як голова Комісії для складання історичного словника української мови ВУАН, водночас був заступником голови соціально-економічного відділу Інституту української наукової мови ВУАН. У 1925–1928 роках був членом Комісії для впорядкування українського правопису при Наркомосі України. У 1930–1933 роках працював у відділі історії української мови Інституту мовознавства ВУАН. Був звільнений за

сфабрикованим звинуваченням «участь у контрреволюційній діяльності СВУ». 1938 року безпідставно заарештований. Належність до контрреволюційної організації заперечив, але визнав свої «націоналістичні» погляди. 1939 року був засуджений на 5 років заслання до Красноярського краю. 1943 року повернувся до Києва, з 1944 року працював старшим науковим співробітником Інституту мовознавства АН УРСР. Тривалий час не мав можливості публікувати свої праці через заборону з боку радянської цензури. Помер 22 травня 1948 року у віці 81 рік. Автор п'яти мовознавчих монографій, трьох підручників з української граматики, чотирьох українських словників, низки статей з діалектології.

5. Щепотьєв Володимир Олександрович – музикознавець, фольклорист, етнограф, історик літератури, професор Полтавського педагогічного інституту. Народився 25 вересня 1880 року у місті Полтаві. Заарештований уперше в 1929 у справі СВУ й висланий до Сибіру на три роки. 1934 року повернувся в Полтаву. Вдруге був заарештований у 1937 році. Вбитий у тюрмі.

6. Ярошенко Володимир Григорович – мовознавець, учень Олексія Шахматова; один з упорядників другого тому Російсько-українського словника Академії наук (1929–1933); автор праць із фонетичної транскрипції української мови (1919), української медичної термінології (1934); автор і редактор кількох підручників з української та російської мови для середніх шкіл. Народився 22 червня (4 липня) 1888 року в м. Миргород Полтавської області. 1912 року закінчив Петербурзький університет. У 1926–1934 роках працював науковим співробітником Інституту мовознавства ВУАН. Репресований у 1934. У 1944–1957 роках перебував на педагогічній роботі. Помер 2 липня 1957 року в Києві.

Загалом репресій пощастило уникнути лише чотирьом східноукраїнським мовознавцям, що брали участь у правописній конференції: Л. Булаховському, М. Грунському, М. Калиновичу та полтавцеві М. Наконечному. Саме вони стали головними відповідальними за вироблення сучасного правопису, впорядкування повоєнних словників та опрацювання основ сучасної літературної вимови.

7. Наконечний Микола Федорович – мовознавець, співавтор «Практичного російсько-українського словника» (1926); автор посібника «Українська мова» (1928); співавтор «Російсько-українського фразеологічного словника» І. Виргана і М. Пилинської 1959 року; розробник основ української літературної вимови, автор низки статей про Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка. Народився 25 серпня 1900 року в с. Новий Тагамлик, тепер Машівського району Полтавської області. Протягом 1928–71 (з перервами) викладав українську та польську мови у Харківському університеті, в Харківському інституті іноземних мов і Луганському педагогічному інституті. Досліджував проблеми фонетики, орфоепії, історії й культури української мови. Помер 11 листопада 1981 року в Харкові.

Репресії 30-их років проти української інтелігенції спинили незалежний розвиток української мови. Настали часи диктату. Норми української мови розробляли не українські науковці, а партійні боси, диктуючи мовні канони стероризованим мовознавцям [2, с 59]. В історії української мови розпочався період «русифікації». Про масштаби репресій говорить той факт, що з 85 вчених-

мовознавців репресували 62. Трагічне окреслення доби «Розстріляне Відродження» з повним правом можна віднести й до українських науковців, зокрема мовознавців.

Джерела та література

1. Ізюмов О. Українсько-російський словник / О. Ізюмов . – Харків; К. : Держ. вид. України, 1930. – 979 с.
2. Історія українського правопису: XVI–XX століття: хрестоматія / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. – К. : Наук. думка, 2004. – 582 с.
3. Реабілітовані історією. Полтавська область. Науково-документальна серія книг. – Кн. 5 / Упорядник О.А. Білоусько. – Київ-Полтава: Оріяна, 2007. – 720 с.
4. Шульженко Світлана. Мовна політика в Україні (1917–1940) [Текст] / С. Шульженко // Вісник Книжкової палати. № 11. – 2008. – С. 40–42.

ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ ЧЕПІГА (ЗЕЛЕНКЕВИЧ) ЯК УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДІЯЧ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Васильєва Н.В., викладач

Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка

Люди освітянської професії – це категорія найбільш свідомих, освічених і терпеливих. Терор проти освітян, що досяг у СРСР та в Україні, зокрема у тридцяті роки, свого найвищого апогею, зім'яв, пригнітив і знищив інтелектуальний цвіт української інтелігенції, підірвав віру людей у справедливість існуючого ладу. Які ж великі злочини та порушення скоювали педагоги, що їм доводилося платити роками ув'язнень, заслань, виселенням із рідної землі, а то й ціною власного життя? [4].

Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) – видатний педагог, психолог, громадський діяч, прогресивні ідеї якого значною мірою вплинули на розвиток педагогічної науки в Україні. Його багата, широкомасштабна й важлива для розвитку освіти науково-педагогічна спадщина була на довгі роки забута та навіть заборонена, і лише наприкінці 80-их років XX ст., із появою певних демократичних змін у суспільстві, вона стає об'єктом усебічного аналізу та вивчення багатьох науковців [3].

Видатний учений народився 30 квітня 1875 р. в с. Маринка на Херсонщині у родині сільського паламаря. Навчався у двокласному народному училищі с. Грушевка Херсонського повіту, а у вересні 1892 р., склавши 11 вступних іспитів, був зарахований до Новобузької вчительської семінарії, яку закінчив у 1895 році. Чепіга Я. Ф. учителював на Херсонщині, Катеринославщині та Донбасі, був слухачем педагогічних курсів у Москві.

Перші статті педагога з'явилися 1907 р. російською мовою на сторінках часопису «Оренбургский учительский вестник», але переважна більшість його дореволюційних праць виходила друком українською мовою. Так у педагогічному журналі «Світло» з'явилося чимало статей виховної тематики: «Вільна школа», «Самовиховання вчителя», «Психофізичні основи правопису»